

Sabina Spielrein: kinderpsychiater *avant la lettre*

J. DE VLEMINCK

ACHTERGROND Doorgaans vereenzelvigd men Sabina Spielrein (1885-1942) exclusief met haar eerste teksten (onder de directe invloed van Sigmund Freud en Carl Gustav Jung) of met haar amour fou met Jung. Op deze manier miskent men zowel Spielreins rol als pionier van de kinderpsychiatrie en -psychologie als haar bijdragen aan de kinderanalyse en de speltherapie.

DOEL Spielrein onder de aandacht brengen als een vergeten pionier van de kinderpsychiatrie.

METHODE Bespreken van primaire en secundaire literatuur.

RESULTATEN De eenzijdige voorstelling van Spielrein en haar oeuvre in de secundaire literatuur wordt gecorrigeerd. Spielrein blijkt een veelzijdige clinica, die – vanuit haar initiële interesse in de psychoanalyse – verder evolueerde richting ontwikkelingspsychologisch en experimenteel onderzoek. Belangrijk zijn haar pioniersfunctie en haar bijdrage aan de zich uitkristalliserende (integratieve) kinderpsychiatrie.

CONCLUSIE Spielreins vergeten oeuvre is te beschouwen als een prefiguratie van de integratieve kinderpsychiatrie.

TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 56(2014)2, 106-113

TREFWOORDEN geschiedenis van de psychiatrie, kindobservatie, kinderpsychiatrie, kinderpsychologie, speltherapie

Naar aanleiding van David Cronenbergs kostuumdrama *A dangerous method* (2011) werd recent in heel wat psychiatrische, psychologische en psychotherapeutische tijdschriften aandacht besteed aan de figuur van Sabina Spielrein (o.a. Aguayo 2013, Fusar-Poli 2012, Heuer 2012, Ratner 2012). Net als Cronenberg focust men daarbij uitsluitend op een vroege episode uit Spielreins leven. Daarin ontpint zich een liefdesrelatie tussen Spielrein en haar voormalige arts – en latere leermeester – Carl Gustav Jung, die onder meer ook leidt tot hun beider kennismaking met Sigmund Freud. Hoewel in de vermelde bijdragen de nadruk op de *petite histoire* ligt, vermeldt men terloops ook de impact van Spielrein op het zich ontwikkelende denken van zowel Freud als Jung, onder meer inzake concepten als respectievelijk de zogenaamde ‘doodsdrift’ en het ‘collectief onbewuste’.

Een dergelijke presentatie van Spielrein ligt volledig in de lijn van de publicaties die verschenen in de nasleep van de

ontdekking van Spielreins dagboeken en geschriften eind jaren zeventig van de vorige eeuw (Carotenuto 1980). Een daarop volgend proefschrift over Spielrein (Kerr 1993) zou de aanzet geven tot een nieuwe golf van romans, toneelstukken en films die alle opnieuw variëren op hetzelfde thema (o.a. Alnaes 1994, Faenza 2002, Hampton 2002, Holtzman 1996, Marton 2002).

Spielrein is bij de meesten onder ons wellicht niet totaal onbekend (**FIGUUR 1**). Toch wordt zij doorgaans als vrouw doodgezwegen in de eregalerij van de ‘erflaters van de psychiatrie’ (Hovens 2007). Evenmin krijgt ze een plaats in de historische context van de – aanvankelijk door mannen gedomineerde – kinderpsychiatrie (Bögels 2011).

In tegenstelling tot de meeste andere auteurs (o.a. Appignanesi 2009) zal ik in dit artikel de aandacht verschuiven naar een latere periode in Spielreins leven (**FIGUUR 2**). Daar ontpopt ze zich immers tot een kinderpsychiater *avant la lettre*. Ik belicht Spielreins activiteiten in respectievelijk

FIGUUR 1 Sabina Spielrein met haar vader en moeder en broers in 1909

Berlijn, Genève en Moskou en toon aan hoe dit heeft bijgedragen tot de latere ontwikkeling van een integratieve kinderpsychiatrische praxis en psychotherapie.

Deze relatief jonge discipline wordt gelukkig steeds minder stiefmoederlijk behandeld (Rutter e.a. 2010, Verheij 2011, Verhulst 2007). Ik schets Spielreins belangrijkste inzichten aan de hand van enkele sleutelteksten uit haar *Sämtliche Schriften* (1987). Spielrein komt daarin onder meer in beeld als wegbereider van de kinderanalyse, advocaat van de kindobservatie en promotor van de speltherapie. Tevens zullen we zien hoe Spielreins inzichten later werden opgenomen door bekende namen als Melanie Klein, Anna Freud en Donald Winnicott, evenals door Jean Piaget, John Bowlby en Peter Fonagy.

Ontluikende interesse in de kinderanalyse

Na de jaren in Zürich en Wenen bij respectievelijk Jung en Freud staat Spielrein vanaf 1912 in Berlijn op eigen benen (Richebächer 2008). De publicatie van haar *Bijdragen over de kennis van de infantiele ziel* (1912) betekent de opmaat van een levenslange toewijding aan de psychologie van het kleine kind. Aanknopingspunten vormen Freuds studie over *Kleine Hans* (1909) en Jungs *Psychic conflicts in a child* (1910), ook al behandelden Freud en Jung als dusdanig nooit zelf kinderen. Hierin ligt onder meer de pioniers-

functie van Spielrein. Samen met Hermine von Hug-Hellmuth (1871-1924), die bekend werd met haar *A study of the mental life of the child* (1913), brengt Sabina Spielrein de kinderanalyse tot ontwikkeling. Traditioneel wordt deze verdienste toegeschreven aan Anna Freud (1895-1982) en Melanie Klein (1882-1960) (Meurs 2011). In werkelijkheid schrijven deze laatsten pas ten vroegste tien jaar later over deze thematiek (Freud 1922; Klein 1921).

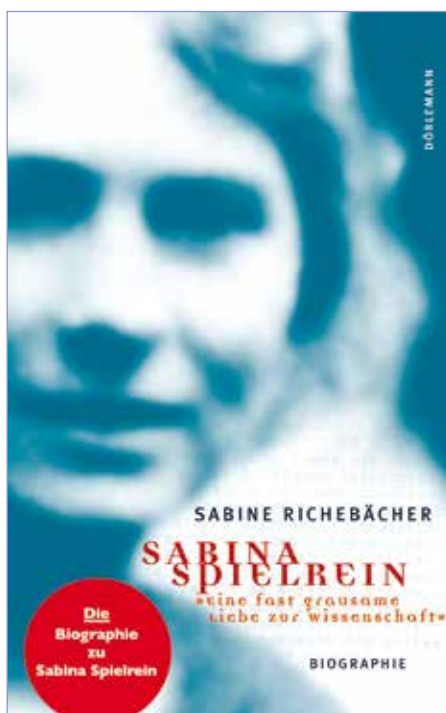
Spielrein verruimt de bestaande focus op de infantiele seksualiteit naar onder meer de interesse van kleine kinderen 'voor religie (eigenlijk voor God en de engelen), voor de wereld van de verhalen, die al hun helden in verre landen brengt, en daarna volgt de passionele fascinatie voor reisverhalen' (Spielrein 1912: 162-3). Ze is daarnaast ook geïntrigeerd door de rol van kinderspeelgoed: 'Het speelgoed moet bij voorkeur geschikt zijn om vele infantiele wensen aanwezig te stellen, zoals een symbool in een droom' (Spielrein 1912: 165). Over het kinderspel laat ze zich reeds ontvallen: 'Het kind wil duidelijk wat 'creëren', ook wanneer het slechts een klein huisje uit speelbouwstenen of een uit papier geknipte soldaat is' (Spielrein 1912: 165). Ze wijst op de lustvolle kinderlijke fantasiewereld, zoals die zich toont in 'rover-, heksen- en Robinsonspelletjes' om zich vervolgens af te vragen: 'Waarom treedt dan bij zoveel kinderen een tijdstip op waarop de lust verandert

in angst?’ (Spielrein 1912: 163). Ze concludeert dat ‘in de seksualiteit zelfs iets aanwezig is dat als vergaarbak voor zo tegengestelde gevoelens als lust en angst kan dienen’ (Spielrein 1912: 164). Spielrein exploreert haar psychiatrische en psychotherapeutische interesse voor kinderen aanvankelijk verder in een aantal korte klinische vignettes en notities met aandacht voor de kinderlijke droom- en fantasiewereld.

Met Jean Piaget aan het Institut Jean-Jacques Rousseau

Spielreins expertise inzake kinderpsychiatrie en -psychologie komt tot volle wasdom tijdens haar verblijf in Genève. Met de steun van de Geneefse hoogleraar experimentele pedagogiek Pierre Bovet (1878-1964) vestigt Spielrein zich aan het tevens door hem geleide Institut Jean-Jacques Rousseau – École des sciences et de l'éducation. De neuropsycholoog Édouard Claparède (1873-1940) richtte deze instelling op ter ere van de Genever die zich met zijn *Émile* (1762) onsterfelijk had gemaakt. Naar het model van Wilhelm Wundts (1832-1920) Instituut voor experimentele pedagogie en psychologie te Leipzig functioneerde het Rousseau-instituut als privaat opleidingscentrum voor leerkrachten en opvoeders. De pedagogisch gekleurde onderzoekscontext in Genève draagt bij tot

FIGUUR 2 Omslag van Sabine Richebächers biografie over Sabina Spielrein. München: Random House; 2008

AUTEUR

JENS DE VLEMINCK, filosoof, seksuoloog, doctor-assistent, Centrum voor Kritische Filosofie, Departement Wijsbegeerte en Moraalwetenschap, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Universiteit Gent.

CORRESPONDENTIEADRES

Dr. Jens De Vleminck, Verbindingslaan 22, B-3001 Heverlee, België.
E-mail: Jens.DeVleminck@UGent.be

Geen strijdige belangen meegedeeld.

Het artikel werd voor publicatie geaccepteerd op 24-7-2013.

Spielreins overtuiging dat ontwikkelingspsychologisch onderzoek een absolute meerwaarde betekent. Empirisch onderzoek en experiment gaan bij Spielrein hand in hand met een algemene openheid voor andere (psychologische) denkkaders dan het strikt psychoanalytische waarmee ze vertrouwd was. In de vele publicaties die volgen, staan de kinderen in de focus, kleurt Spielrein duchtig buiten de psychoanalytische lijntjes en oppert ze verrassend nieuwe en progressieve ideeën die pas veel later via anderen algemeen ingang vinden.

Spielrein draagt bij aan de introductie van een embryonale vorm van de speltherapie. In haar *Korte analyse van een infantiele fobie* (1921) toont ze op welke manier het infantiele spel in het verlengde ligt van het droommateriaal van het kleine kind. Spielrein schrijft: ‘Het de volgende dag door mij geësceneerde spel onthult ons het ontstaan van het dievenbeeld in de droom en toont ons waarop de snelle angstvermindering is terug te voeren. Ik vervaardigde voor het kind uit papier de papa, de mama en de kleine Rudi, waarop ik hem een klein spel laat spelen’ (Spielrein 1921: 226). Spielreins tekst doet zowel formeel als inhoudelijk kleiniaans aan, maar in tegenstelling tot Klein gaat ze bijvoorbeeld niet over tot actieve interpretaties. Ze hoedt zich ook om de ‘korte analyse’ als werkvorm te promoten en daarmee Freuds ban over zich te roepen. Ze besluit haar tekst als volgt: ‘Het is waarschijnlijk nauwelijks nodig toe te voegen dat de vermindering van een symptoom nog geen genezing betekent. Daartoe zou een langere analyse noodzakelijk zijn’ (Spielrein 1921: 228).

Voor met de psychoanalyse vertrouwde lezers is het tegelijk opmerkelijk dat ze het gebruik van de simon-binet-intelligentietest vermeldt. Het aanwenden van deze intelligentietest past in Spielreins brede interesse in de experimentele methode, de neuropsychologie en de neurofysiologie. Ondanks haar psychoanalytische achtergrond mer-

ken we bij Spielrein een voortdurende interesse in andere psychologische richtingen, inclusief het belang van experimenteel onderzoek. Op dit vlak anticipeert ze de latere interesse in *evidence-based* multidisciplinair onderzoek, zoals we dat terugvinden in het werk van onder meer Peter Fonagy (1952-) (Roth & Fonagy 2002).

Spielreins onderzoeksprogramma krijgt een extra impuls met de komst van Jean Piaget (1896-1980) als onderzoeksleider. Piaget, de natuurwetenschapper die bij Eugen Bleuler (1857-1939) in Zürich in contact komt met de psychoanalyse en die bij Théodore Simon (1863-1961) in La Salpêtrière (Parijs) kinderen onderwerpt aan de simon-binet-test, lijkt een *match made in heaven*. Piagets onderzoeksactiviteit betreft de intelligentie en de spraakontwikkeling bij kinderen. Daarmee vindt hij naadloos aansluiting bij Spielreins onderzoek (Vidal 1995).

Spraakontwikkeling

Onder impuls van Piagets voordracht *La pensée autistique* ontstaat Spielreins doorwrochte studie *Het ontstaan van de woorden mama en papa bij het kleine kind: Enkele overwegingen aangaande verschillende stadia in de spraakontwikkeling* (1922). Uitgaand van kinderobservaties besteedt Spielrein bijzondere aandacht aan de taalontwikkeling tegen de algemene achtergrond van de infantiele ontwikkeling. Ze gaat uit van de 'veel betwiste vraag': 'Is het kind in staat om spontaan zelf taal voort te brengen of eigent het zich gewoon de door de volwassenen overgeleverde taal toe die het overeenkomstig vervormt?' (Spielrein 1922: 241).

In vergelijking met haar toenmalige collega's besteedt Spielrein zeer uitvoerig aandacht aan de moeder-kindinteractie. Ze benadrukt de communicatie die van in het begin tot stand wordt gebracht tussen de zuigeling en de moeder. Spielrein vooronderstelt bij de zuigeling een fundamentele 'behoefte' aan contact en communicatie. De mens is 'een sociaal wezen' en in functie van 'sociale doelen' zal ook de 'woordtaal' zich opdringen (Spielrein 1922: 238-239). Dit spreken maakt deel uit van communicatie die nauw aansluit bij het lichaam. Daarbij is volgens Spielrein de melodie primair, met name het ritme, de hoogte, de intonatie en de intensiteit van, bijvoorbeeld, het wenen. Spielreins beschrijvingen evoceren opvattingen inzake de structurele rol van het contact die doen denken aan wat later onder meer door John Bowlby (1907-1990) wordt uitgewerkt in de *attachment theory* (Bowlby 1969). Niet enkel de zuigeling, maar ook de moeder is actief betrokken in deze communicatie, zo stelt Spielrein. Ze beschrijft de interactie of het 'samenwerken van kind en verzorgingspersoon bij de taalontwikkeling' als volgt: 'Daarbij passen moeders en stammen zich instinctief aan de bereidheid om zich talig uit te drukken aan: ze leven zich in het kleine kind in en treffen het materiaal daartoe aan in de diepte

van hun eigen psyche, in hun eigen vroegere ontwikkelingsstadium, dat zij vanuit onbewuste aandriften tot het kind laten spreken' (Spielrein 1922: 242).

Wanneer Spielrein zich specifiek toespitst op het ontstaan van taal, verdedigt ze de centrale stelling dat de taalontwikkeling in het verlengde ligt en sterk afhankelijk is van het zuigen aan de moederborst. Ze waarschuwt echter meteen ook om de concrete taalontwikkeling tot deze ene veroorzakende factor te herleiden (Spielrein 1922: 259). Spielrein vergeet allerm minst aan te geven dat er 'fysiologische' mogelijkheden voorwaarden moeten aanwezig zijn. Toch focust ze quasi exclusief op de 'psychologische' aspecten die ze concreet vorm geeft in een theorie van de 'spraakontwikkeling' in 'drie stadia': '[E]erst [is er] het autistische stadium waar de taal voor zichzelf is bestemd; ten tweede het magische stadium waar een woord een super-betekenis ontvangt die de realiteit dagvaardt; ten derde het aanwezige stadium van een sociale, voor de medemens bestemde taal' (Spielrein 1922: 246-247).

Spielrein wijst op haar schatplichtigheid aan Eugen Bleuler inzake het 'autistische denken' (Bleuler 1911). Samengetvat, stelt Spielrein dat aanvankelijk 'het woord een handeling is' en dat het woord daarbij verbonden is met 'groepen van sensaties die het kind elke keer opnieuw bij de zuigact ervaart' (Spielrein 1922: 256). In dit autistische stadium 'wordt er nog geen zich buiten bevindende wereld onderscheiden' en is 'de taal voor zichzelf bestemd' (Spielrein 1922: 257).

Wanneer eenmaal die buitenwereld zich in de ervaring van het kind heeft opgedrongen in het onderscheid tussen een 'echte bevrediging' en een 'schijnbevrediging', is de overgang gemaakt naar het tweede, 'magische stadium'. Dit stadium wordt gedomineerd door een 'almachtsdenken' waarbij er nog sprake is van 'een overschatting van de wens, van het subjectieve, van het psychische, tegenover de werkelijkheid' waarbij men 'het gewenste door het te reproduceren met een handeling = woord kan voortbrengen' (Spielrein 1922: 257).

Het is pas in het derde, 'sociale stadium' dat het kind zich 'van de wereld kan afgrenzen, dat het in staat is om de standpunten van zijn medemens te overwegen' (Spielrein 1922: 257). In deze verhouding tussen kind, buitenwereld en medemens ontstaat het sociale taalgebruik. Wanneer het woord 'mama' onmiddellijk in het verlengde ligt van de zuigact, doet zich nog de vraag voor naar het ontstaan van het woord 'papa', aldus Spielrein. De 'oplossing' voor dit probleem situeert ze in het ontstaan van beide woorden 'in verschillende fasen bij de zuigact': 'Het woord 'mama' [...] reproduceert de zuigact. Het woord papa [...] stamt uit de fase waar het verzadigde kind met de borst speelt. Beide woorden hebben hun oorsprong te danken aan de zuigact' (Spielrein 1922: 259-260).

Weerklank bij Piaget, Klein en Winnicott

Spielreins laatstgenoemde tekst maakt een verbluffende indruk. De impact van de tekst toont zich onmiddellijk in de weerklank die deze krijgt bij Piaget, zoals duidelijk wordt in zijn *The language and thought of the child* (1923). Piaget herneemt daar Spielreins hypothesen, maar de nadruk verschuift bij hem naar het strikt cognitieve (in plaats van de relatie tussen het emotionele en het cognitieve bij Spielrein). Spielreins denken resoneert met dat van Piaget en vice versa. Ondanks de vrijegeve uitwisseling van ideeën legt Piaget dus toch eigen accenten.

Dergelijke expliciete schatplichtigheid aan Spielrein is eerder afwezig bij Melanie Klein. Klein had wel degelijk kennisgenomen van Spielreins inzichten inzake het belang van de infantiele ervaring van de moederborst, zoals in haar hele oeuvre slechts eenmaal blijkt (Klein 1923: 100). Ze bekritiseert Spielreins preoccupatie met het semiotische karakter van taal. Klein benadrukt daarentegen meer de libidineuze investering in de ontwikkeling van de taal. Ze denkt de taalontwikkeling als een sublimatie van de fixaties in de ontwikkelingsstadia van het polymorfperverse kind. Toch 'vergeet' ze Spielrein te vermelden als eye-opener voor haar eigen inzichten inzake het 'spenen' [*weaning*] en haar conceptualisering van de 'goede' [*good breast*] en de 'slechte borst' [*bad breast*] (Klein 1936). Een eerder onrechtstreekse echo van Spielreins nadruk op het tot stand komen van de subjectieve verhouding tot objecten (en de rol van het 'transitionele object') en andere subjecten vinden we bij Donald W. Winnicott (1896-1971), bij wie we eveneens zicht krijgen op het tot stand komen van het onderscheid tussen het spel van binnen en buiten, tussen fantasie en realiteit (Winnicott 1971). Spielreins onderzoek naar de rol van empathie, het proces van de individuatie en het zelf, en de mogelijkhedenvoorwaarden van creativiteit anticipeert de kernthema's van Winnicotts denken (Winnicott 1960).

Kinderpsychiater in Rusland

MOSKOU

Na een lang verblijf in Zwitserland keert Spielrein in 1923 terug naar haar vaderland. Net als in Genève ervaart ze ook bij de Moskouse collega's, waaronder Nikolai Ossipov (1877-1934), de afwezigheid van 'zuivere psychoanalyse' en de aanwezige praktijk van 'gecombineerde behandelmethodes' (Spielrein 1921b: 205). Spielrein vindt aansluiting bij de postrevolutionaire psychoanalytisch georiënteerde groep van psychiaters en psychologen die interdisciplinariteit hoog in het vaandel draagt. Deze methodologie wordt doorgetrokken in het door deze groep opgerichte weeshuis. Dit functioneert binnen de grenzen van het pedagogische kader dat de Russische psychiatrie en psy-

chologie op dat ogenblik kenmerkt. In aansluiting bij wat in Rusland bekend stond als de 'Psychotechniek', worden de psychologie en psychiatrie zowel pedagogisch als politiek aangewend voor de creatie van de 'nieuwe mens'. Samen met Ivan Jermakov (1875-1942) en Mosche Wulff (1878-1971) heeft Spielrein in Moskou de leiding over een psychiatrische polikliniek, inclusief kinderambulatorium. Daarnaast is ze medeverantwoordelijk voor de organisatie en implementatie van het wetenschappelijke curriculum. Ze maakt er onder meer ook kennis met de neuro- en ontwikkelingspsycholoog Alexander Luria (1902-1977) en de psycholoog Lev Vygotski (1896-1934). Spielrein onderhoudt haar Moskouse collega's met *Enkele analogieën tussen het afasische, het infantiele en het onderbewuste denken* (1923), een tekst waarin zij een aantal Geneefse ideeën opnieuw behandelt en confronteert met de Moskouse (kinder)analytische werkcontext. Centraal staat de vergelijking tussen 'de absolute spontaneïteit' in het denken van het kleine kind en een patiënt met motorische afasie (Spielrein 1923b: 283). Spielrein argumenteert dat in beide 'primitieve' vormen van denken vergelijkbare mechanismen werkzaam zijn. Ze benadert zowel het afasische als het infantiele denken als nauw gelieerd aan de spraakontwikkeling. Spielrein neemt daarbij theoretisch stelling inzake de verhouding tussen denken en taal: 'Het denken bestaat volgens ons niet anders dan in zijn [talige] expressie' (Spielrein 1923b: 297). Denken en taal staan niet los van elkaar en ook voor de taal (in de brede zin van het woord) geldt: 'Men kan de taal niet als een van de intelligentie onafhankelijke zaak beschouwen' (Spielrein 1923b: 304). Tegen Piaget argumenteert Spielrein dat het bewuste denken zijn wortels heeft in het 'onderbewuste' denken. Het is vanuit het samenspel tussen het onderbewuste en het bewuste denken dat de creativiteit wordt gedynamiseerd. Creativiteit veronderstelt wezenlijk de stuwende kracht van onderbewuste kinesthetisch-visuele voorstellingen: 'De onderbewuste kinesthetisch-visuele beelden geven ons bewuste denken sap en kracht. Zonder deze beelden zou ons denken ontworteld, 'ontschorst', dit is 'onthersend' zijn (Spielrein 1923b: 307). Spielrein stelt over het 'creatieve denken': 'Enkel door de samenwerking tussen het bewuste en het onderbewuste denken kan een scheppend werk in deze wereld in gang gezet worden: het bewuste denken moet dat wat ons het onderbewuste denken aanbiedt, aangrijpen en benutten' (Spielrein 1923b: 309). We treffen eveneens passages aan waar Spielrein anticipeert op thema's die later onder meer bij Winnicott aan bod komen. Diens *Playing and reality* is niet veraf wanneer Spielrein over de infantiele omgang met de realiteit verklaart: 'Het kind 'speelt', zoals we zeggen, en het 'speelt altijd' (Spielrein 1923b: 284). Hetzelfde geldt voor haar algemene interesse in het creatieve proces.

Behalve dat zij theoretische stellingnames poneert, geeft Spielrein in deze tekst ook een inkijk in haar therapeutische praktijk en de manier waarop zij het kader bewaakt. Vanuit het opzicht van de kinderaanlyse zet ze zich radicaal af tegen Kleins opvatting dat vroege overdrachtsduidingen de angstgevoelens ongedaan maken en pleit ze voor de nodige therapeutische terughoudendheid.

TERUGKEER NAAR GEBOORTEPLAATS

Nadat ze een tijd de leiding heeft over de sectie kinderpsychologie van de eerste Moskouse staatsuniversiteit, ruilt ze in het voorjaar van 1924 Moskou definitief in voor haar geboortestad Rostov-an-Don. Met de komst van Stalin worden alle psychiatrische en psychologische activiteiten in Rusland ofwel geacappareerd door het staatsapparaat ofwel gedwongen stopgezet. Spielrein zet echter in Rostov haar beroepsactiviteiten voort in een profylactisch schoolambulatorium en in de psychiatrische polikliniek van de stad. Naast het geven van voordrachten en het publiceren, doet ze onderzoek naar de vroege herkenning van ontwikkelingsstoornissen bij kleuters. Dit onderzoek is opnieuw multidisciplinair en varieerde van proeven met de simon-binettest tot en met de analyse van kinderdromen, zoals onder meer blijkt uit korte vignetten. Spielrein geeft in haar praktijk in het psychiatrisch ziekenhuis blijk van gedegen diagnostisch inzicht en een gedifferentieerde klinische aanpak.

We krijgen een verdere inkijk in haar klinische praxis via *Over de tekst van dr. Skalkovski* (1929), een tekst die oorspronkelijk werd gepresenteerd op een congres van Russische psychiaters en neuropathologen. Spielrein stelt in deze tekst verschillende behandelmethodes voor met het gebruik ervan in een ambulante psychotherapeutisch centrum als achterliggend doel. Ze neemt inzake de kinderaanlyse expliciet stelling tegen von Hug-Hellmuth en Klein die volgens haar de kinderaanlyse opvatten naar het model van de klassieke kuur bij volwassenen. Over dergelijk 'doorwerken' van het verdrongene stelt Spielrein: 'In kinderaanlyses is dit slechts in noodzakelijke gevallen noodzakelijk. Vaak treedt het therapeutische effect [...] uitsluitend in onder invloed van het uit-ageren van het verdrongene, zonder één enkel woord van verklaring van de kant van de analyticus' (Spielrein 1929: 337).

Wat de psychoanalytische behandeling betreft, verklaart Spielrein onomwonden dat 'de terugvallen [bij de psychoanalyse] zeldzamer zijn dan bij andere therapieën' (Spielrein 1929: 343). Bij patiënten die door omstandigheden slechts een korte behandeling kunnen krijgen, combineert ze de psychoanalytische therapie met cognitieve invloeden. Ze spreekt over dergelijke korte analyses in termen van 'abortieve psychoanalyse' (Spielrein 1929: 342). Terwijl ze bij patiënten met de klassieke overdrachtsneurosen

opteert voor de klassieke analyse, laat ze zich bij de behandeling van 'psychastenie' inspireren door 'de actieve therapie van [Sándor] Ferenczi' (Spielrein 1929: 341). Met deze tekst bewandelt Spielrein inhoudelijk ook sociaalpsychologische paden die officieel pas veel later zullen worden verkend.

Kindertekeningen bij open en gesloten ogen (1931) is Spielreins laatste artikel. Ze bespreekt er de resultaten van experimenteel onderzoek inzake de invloed van kinesthetische ervaringen op de structuur van het menselijke denken. Spielrein maakt een onderscheid tussen het talige denken van de volwassene en het organische, hallucinatoire en preverbale denken van de zuigeling en het kleine kind. Ze ontwikkelt de hypothese dat in bepaalde psychische toestanden er sprake is van een gelijktijdige aanwezigheid van de ontogenetisch voorafgaande toestand van het infantiele denken. Dit is niet enkel het geval in de droomtoestand, of onder narcose, maar onder meer ook in het psychotische denken. Ze voert het samengaan van deze twee modi terug op de excitatie van specifieke corticale en subcorticale hersenzones. Ze beoogt deze hypothese op verschillende manieren experimenteel te toetsen door gebruik te maken van verschillende onderzoeksgroepen, met volwassenen en kinderen. Het uitgangspunt daarbij is de gedachte van Leonardo Da Vinci waarbij de menselijke hand automatisch de vormen de beweging van het lichaam weergeeft. Spielrein komt tot de vaststelling dat mensen met gesloten ogen, zich basierend op de kinesthetische ervaring, op een adequatere manier het eigen lichaam tekenen. Ze beoogt dit basisinzicht te gebruiken als hulpmiddel bij de vroegdiagnostiek van psychische stoornissen en bij de persoonlijkheidsdiagnostiek, maar ook in de opleiding van leerkrachten (lichaamsopvoeding, muziek en tekenen) en de samenstelling van de curricula.

Afspraak met de vergetelheid

Nadat Spielreins activiteiten als praktiserend psychiater door het stalinistische regime onmogelijk worden gemaakt, is het leven voor haar louter nog een kwestie van overleven. Spielrein en haar twee dochters kunnen ontkomen aan de stalinistische zuiveringen, maar er wacht hen die andere wrede dreiging. Wegens haar strategische ligging wordt de stad Rostov al snel ingenomen door Hitlers oprukkende troepen. Ondanks een aangeboden vluchtroute weigert Spielrein halsstarrig haar vaderland te verlaten. Spielreins onverzettelijkheid betekent haar dood. Samen met haar twee dochters wordt zij één van de vele Joodse slachtoffers van de *Endlösung*. In 1942 wacht haar de kogel (Appelbaum & Lothane 2012).

Exact zeventig jaar later eert de stad Rostov haar wetenschappelijke heldin met een gedenkplaat. Nog een jaar later wordt een deel van Spielreins testament symbolisch

voltrokken: 'Plant daar [op het veld waar mijn as is uitgestrooid] een eikenboom en schrijf erop: 'Ook ik was ooit een menselijk wezen. Mijn naam was Sabina Spielrein'' (Ovcharenko 1999: 357).

Conclusie

Spielreins tragische afspraak met de dood betekent het einde van een bewogen leven waarvan meestal enkel de jeugdjaren en het vroege werk als pupil van Freud en Jung worden belicht. In tegenstelling tot de meeste andere auteurs heb ik Spielrein in deze bijdrage gepresenteerd als een kinderpsychiater *avant la lettre*, die – vanuit haar initi-

ele interesse in de psychoanalyse – verder evolueerde richting ontwikkelingspsychologisch en experimenteel onderzoek. Op die wijze leverde zij onmiskenbaar een bijdrage aan de verdere opstart van een zich uitkristalliserende (integratieve) kinderpsychiatrie. Vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw zou deze laatste substantiële, vaste grond verwerven. We moeten echter vaststellen dat deze discipline in de geschiedenis van de psychiatrie tot dusver nogal stiefmoederlijk wordt behandeld en vooralsnog onterecht op (te) weinig aandacht kan rekenen (o.a. Shorter 1997).

LITERATUUR

- Aguayo J. Freud, Jung, Sabina Spielrein and the countertransference: David Cronenberg's 'A dangerous method'. *Int J Psychoanal* 2013; 94: 169-78.
- Alnaes K. Sabina: een biografische roman. Vert Klok, J, Pijlters, L. Breda: De Geus; 1994/1996.
- Appelbaum PS, Lothane H. Sabina Spielrein's death. *Am J Psychiatry* 2012; 169: 759.
- Appignanesi L. Gek, slecht en droevig: een geschiedenis van vrouwen en psychiatrie van 1800 tot heden. Vert Reusink F, Fagel R, De Ridder R. Amsterdam: De Bezige Bij; 2009.
- Bleuler E. Dementia praecox, or the group of schizophrenias. Transl Zinkin, J. New York: International Universities Press; 1911/1950.
- Bögel G. Kinderanalyse. In: Handboek psychodynamiek: Een verdiepende kijk op psychiatrie en psychotherapie. Dirkx J, Hebbrecht M, Mooij A, Vermote R, red. Utrecht: De Tijdstroom; 2011. pp. 311-8.
- Bowlby J. Attachment. Attachment and loss: Vol. 1. New York: Basic Books; 1969/1999.
- Carotenuto A. A secret symmetry: Sabina Spielrein between Jung and Freud. New York: Pantheon; 1980.
- Cronenberg D. A dangerous method. Germany/UK/Canada: Universal/Sony; 2011.
- Faenza R. Prendimi l'anima. Italy/France/UK: Medusa; 2002.
- Freud A. Beating phantasies and day-dreams. In: The writings of Anna Freud. Vol. 1. New York: International Universities Press; 1922/1974. pp. 137-57.
- Freud S. Analyse van de fobie van een vijfjarige jongen ['kleine Hans']. In: Werken 4. Amsterdam: Boom; 1909/2006. pp. 428-544.
- Fusar-Poli P. Images in psychiatry: Sabina Spielrein. *Am J Psychiatry* 2012; 169: 21.
- Hampton C. The talking cure. London: Faber and Faber; 2002.
- Heuer G. A most dangerous – and revolutionary – method: Sabina Spielrein, Carl Gustav Jung, Sigmund Freud, Otto Gross, and the birth of intersubjectivity. *Psychother Politics Int* 2012; 10: 261-78.
- Holtzman W. Sabina. New York: Primary Stages; 1996.
- Hovens JE. Erflaters van de psychiatrie. Utrecht: De Tijdstroom; 2007.
- Hug-Hellmuth H von. A study of the mental life of the child. Vert Putnam JJ, Stevens M. Washington: Nervous and mental disease publishing company; 1913/1919.
- Jung CG. Psychic conflicts in a child. In: Collected works of CG Jung. Vol. 17. Princeton University Press; 1910/1970. pp. 1-35.
- Kerr J. A most dangerous method: the story of Jung, Freud, and Sabina Spielrein. New York: Knopf; 1993.
- Klein M. The development of a child. In: Love, guilt, and reparation, and other works (1921-1945). London: Vintage; 1921/1998. pp. 1-53.
- Klein M. Early analysis. In: Love, guilt, and reparation, and other works (1921-1945). London: Vintage; 1923/1998. pp. 77-105.
- Klein M. Weaning. In: Love, Guilt, and Reparation, and other works (1921-1945). London: Vintage; 1936/1998. pp. 290-305.
- Marton E. Ich hiess Sabina. Zweden: Tango Film; 2002.
- Meurs P. Individuele psychodynamische kinderpsychotherapie. In: Handboek psychodynamiek: een verdiepende kijk op psychiatrie en psychotherapie. Dirkx J, Hebbrecht M, Mooij A, Vermote R, red. Utrecht: De Tijdstroom; 2011. pp. 319-29.
- Ovcharenko, V. Love, psychoanalysis and destruction. *J Anal Psychol* 1999; 44: 355-73.
- Piaget, J. The language and thought of the child. London: Routledge/Kegan Paul; 1923/1959.
- Ratner, M. Dangerous methodology: interview with David Cronenberg. *Film Quarterly* 2012; 65: 19-23.
- Richebächer, R. Sabina Spielrein: Eine fast grausame Liebe zur Wissenschaft. Biographie. München: Random House; 2008.
- Roth A, Fonagy, P. What works for whom? A critical review of treatments for children and adolescents. New York: Guilford Press; 2002/2005.
- Rutter M, Bishop DVM, Pine DS, Scott S, Stevenson J, Taylor E, Thapar A. Rutter's child and adolescent psychiatry. 5de druk. Oxford: Blackwell; 2010.
- Shorter E. Een geschiedenis van de psychiatrie: van gesticht tot prozac. Vert Davids, T. Amsterdam: Ambo/Anthos; 1997.
- Spielrein S. Sämtliche Schriften. Giessen: Psychosozial-Verlag; 1987/2002.
- Spielrein S. Beiträge zur Kenntnis der kindlichen Seele. In: Sämtliche Schriften. Psychosozial-Verlag: Giessen; 1912/2002. pp. 144-66.

- Spielrein S. Schnellanalyse einer kindlichen Phobie. In: *Sämtliche Schriften*. Psychosozial-Verlag: Giessen; 1921/2002. pp. 202-12.
- Spielrein S. Die Entstehung der kindlichen Worte Papa und Mama: Einige Betrachtungen über verschiedene Stadien in der Sprachentwicklung. In: *Sämtliche Schriften*. Psychosozial-Verlag: Giessen; 1922/2002. pp. 238-62.
- Spielrein S. Quelques analogies entre la pensée d'enfant, celle de l'aphasique et la pensée subconsciente. In: *Sämtliche Schriften*. Psychosozial-Verlag: Giessen; 1923/2002. pp. 281-310.
- Spielrein S. Zum Vortrag Dr. Skalkovskij. In: *Sämtliche Schriften*. Psychosozial-Verlag: Giessen; 1929/2002. pp. 335-43.
- Spielrein S. Kinderzeichnungen bei offenen und geschlossenen Augen. In: *Sämtliche Schriften*. Psychosozial-Verlag: Giessen; 1931/2002. pp. 344-83.
- Verheij F, red. *Integratieve kinder- en jeugdpsychotherapie*. Assen: Van Gorcum; 2011.
- Vidal F. Sabina Spielrein, Jean Piaget: chacun pour soi. *Evol psychiatr* 1995; 60: 1-17.
- Winnicott DW. Ego distortion in terms of true and false self. In: *The maturational processes and the facilitating environment*. London: Karnac; 1960/2007. pp. 140-52.
- Winnicott DW. *Playing and reality*. New York: Routledge; 1971/2005.

SUMMARY

Sabina Spielrein: Child Psychiatrist *avant la lettre*

J. DE VLEMINCK

BACKGROUND Nowadays Sabine Spielrein is remembered primarily because of her very early work (directly influenced by Sigmund Freud and Carl Gustav Jung) or because of her 'amour fou' with Jung. As a result, we tend to forget her role as a pioneer of child psychiatry and psychology and as a contributor to child analysis and playtherapy.

AIM To cast new light on Spielrein as a forgotten pioneer of child psychiatry.

METHOD A review of the primary and secondary literature.

RESULTS The one-sided depiction of Spielrein and her work in the secondary literature has been corrected. Starting from her initial interest in psychoanalysis, the multifaceted Spielrein evolved towards developmental and experimental research. Spielrein's importance lies with her pioneers role and her contribution to the developing (integrative) child psychiatry.

CONCLUSION Spielrein's largely forgotten work can be seen as a prefiguration of integrative child psychiatry.

TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 56(2014)2, 106-113

KEY WORDS child observation, child psychiatry, child psychology, history of psychiatry, play therapy